

SALAR TÜRKÇESİNDE İLĞİ İŞARETLEYİCİSİNİN GÖRÜNÜM VE İŞLEVLERİ

Appearance and Functions of Genitive Markers in Salar Turkic Language

Gülsün MEHMET*

Özet: Geleneksel gramerlerde Türkçe için, ismin altı hali zikredilir. Bu hallerden beşi fiille ilişkilendirilir ve bu durum 'ismi fiile bağlar' şeklinde ifade edilir. Bu geleneksel yaklaşımdır. Günümüzde üretimsel (generative) gramer, bağlantılı (dependenz) gramer, istem (valenz) gramer, durum (kasus-case) gramerlerde merkezde sözdizimi vardır, bunlarda şekilden hareket edilmez, işlevden hareket edilir. Bunlar günümüzün belli başlı sözdizimi kuramlarıdır. Geleneksel gramerin kullandığı hâl (durum) terimi ile üretimsel gramerin rol kavramı ve yapısal gramer temelli bağlantılı, istem gramer metotlarının kullandığı istem terimleri temelde aynı olguyu ifade eder. Salar Türkçesinde ilgi işaretleyicisinin kişilere göre görünüm varyantları yoktur, paradigmatik bir yapıya sahip değildir. Salar Türkçesinde, ilgi grubunda sahip olanın ya da olunanın kişi ve sayı özelliği, ilgi işaretinden değil işaretleyiciyi taşıyan leksikal parçadan çıkarılır, bu lehçede ilgi işaretleyicisi herhangi bir kural olmaksızın çeşitli görünümde temsil edilir.

Anahtar Sözcükler: Salar Türkçesi, ilgi hali, isim öbeği, uyum

Abstract: Six conditions of nouns are mentioned for Turkish language within traditional grammars. Five of these conditions are related with verb and this condition is mentioned as 'it connects nouns to verbs'. This traditional approach. Today syntax is in the center for generative grammar, dependence grammar, valence grammar, casus-case grammars, and these are not act from the format but from function. These are the basic syntax theories of today. Condition (situation) term, used by traditional grammar, and role concept, used by generative grammar, valence terms, used by valence grammar, which is connected with structural grammar base, are mainly referring to the same concept. There are no appearance variants of genitive markers according to persons within Salar Turkic Language, and it has no pragmatic structure. Within Salar Turkic Language, person and number features of the owner of and belonging to genitive group can be extracted from lexical part, which holds the marker, instead of genitive marker, and genitive markers are represented with various appearances without having a rule in this dialect.

Key Words: Salar Turkic Language, genitive condition, noun phrase, agreement

(1) Hâl Kavramı ve İlgi İşaretleyicisi

Geleneksel gramer çalışmalarında ilgi (hali) işaretleyicileri hâl kategorisinde ve genelde iyelik kategorisi ile bağlantı kurulmaksızın işlenir.

* Okutman Dr., Gazi Üniversitesi Rektörlüğü Türkçe Öğretim Araştırma ve Uygulama Merkezi, gmehmet@gazi.edu.tr

Ancak ilgi işaretleyicileri ve iyelik kategorisi *isim tamlaması* (genitive constructions) olarak adlandırılan analitik yapının ayrılmaz parçalarıdır. Geleneksel gramerlerde Türkçe için ismin altı hâli zikredilir. Bu hallerden beşi fiille ilişkilendirilir ve bu durum 'ismi fiile bağlar' şeklinde ifade edilir. Bu geleneksel yaklaşımdır. Günümüzde üretimsel gramer, *bağlantılı* (dependenz) gramer, *istem* (valenz) gramer, *durum* (kasmus-case) gramerlerde merkezde sözdizimi vardır, bunlarda şekilden hareket edilmez, işlevden hareket edilir. Bunlar günümüzün belli başlı sözdizimi kuramlarıdır. Geleneksel gramerin kullandığı *hâl* (durum) terimi ile üretimsel gramerin *rol* kavramı ve yapısal gramer temelli bağlantılı, istem gramer metotlarının kullandığı *istem* terimleri temelde aynı olguyu ifade eder.

Bir isim ögesine eklenen çekim ekinin türünü isim değil, ismin bağlı olduğu yüklemsel öge (sentaktik baş), ekin fonolojik varyantını ise isim ögesi (istem taşıyıcısı) belirler. Geleneksel gramerdeki hâl'in (durumun) karşılığı olan *istem* (valenz) konusu esasen semantiğe bağlıdır, fiillerin semantik yükü istem sayısını belirler; çünkü her sentaktik başın istem potansiyeli *baş* olan sözlüksel ögenin bünyesinde kodludur. Türk dilinde istem taşıyıcıları ve bunların bağlı olduğu sentaktik başlar arasındaki ilişkiler bağımlı işaretleyicilerle kodlanır. Bu işaretleyicilerin dilin uyum (agreement) kanunlarıyla belirlenen *varyantları* (allomorf) vardır, geleneksel gramerde bunların karşılığı *çekim ekleridir*. İstem taşıyıcıları ise *cümlemin yardımcı ögelerine* denk gelir. Bir cümlede yer alabilecek katılanların sayısı temel *baş* olan yüklemlerce belirlenir, başka bir deyişle bunlar, yüklem içinde kodlu olarak mevcuttur. Bir cümlede isim ya da fiil yüklem semantik yüküne bağlı olarak açılan istem boşlukları, istem taşıyıcıları tarafından doldurulur, yani cümlede yüklem tarafından öğelere bir sentaktik *durum* ya da *rol* yükleme söz konusudur. İstem teorisinde zikredilen *istem potansiyeli* ve üretimsel gramerde geçen *rol yükleme* temelde birbiri ile örtüşür.

Uzun' göre (Uzun 2000: 103).ROL ve *rolün yüklenmesi* (theta assignment), *üyelerin* (argument) anlambilimsel olarak fiiller tarafından seçilmesi, bunların, üyelerin herhangi bir rolü üstlenmesinin iç merkezli bir belirleme değil, bu üyenin dışındaki bir öge yani fiil tarafından yapılan dış merkezli bir belirleme olduğu anlamına gelir. Yani *rol yükleme* üyelerin kendi kendilerine yaptıkları bir işlem değildir; bu roller onlara fiillerce yüklenmektedir

Üretimsel gramer geleneğinde işaretleyicilerden değil işlevden hareket edilir ve ilgi işaretleyicisinin işlevi bir *ROL* olarak görülmez çünkü ilgi işaretleyicisinin taşıyıcısı olan sözcüğün yöneteni bir *isim baş*'tır (noun head). İlgi işaretleyicisi ve iyelik ekleri oluşturdukları yapıya bağlı olarak

Salar Türkçesinde İlgi İşaretleyicisinin Görünüm ve İşlevleri

öbek yapılardan *isim öbeği* (noun phrase) içerisinde değerlendirilir. İyelik işaretleyicileri ise *uyum* (agreement) konusuna dâhildir. İyelik zamirleriyle oluşturulan isim tamlamalarında *tamlayan* (yönetilen) kısmının düşürülmesi ise üretimsel disiplinde *boş kategoriler* (empty category) bölümünün konusudur. İlgi hâli kimi bilim adamlarınca bir hâl olarak görülmez, bunun nedeni durum ekli *zorunlu* veya *seçmeli* istem taşıyıcılarının doğrudan yüklem olan ana sentaktik baş tarafından yönetilmesi gerektiği düşüncesidir. Johanson'a göre Türkçedeki baskın isim tamlaması kurulumu *isim+ [ilgi eki]+isim+[iyelik eki]* şeklindedir. Kimi tamlamalarda hiçbir gramatikal işaret kullanılmaz, burada tamlamanın varlığı sıralamadan (juhtaposition) anlaşılır (Johanson 1998: 50). Birleşik isimlerde yaygın durumdaki tür, *el çantası* örneğinde olduğu gibi *{isim+isim+iyelik III kişi }* şeklindedir (Johanson 2002: 25).

İlgi işaretleyicisi diğer hâl işaretleyicilerine göre özel bir konuma sahiptir. İlgi işaretleyicileri öncelikle biri diğerine ait ya da biri diğerini tamamlayan bir isim grubu oluşturur. Kurulan bu isim grubu yalın durumda ya da hâl eklerini alarak bir istem taşıyıcısı olur ve diğer hâl taşıyıcıları gibi bir yüklemel ögenin açtığı semantik boşluğu doldurabilir; kendi iç yapısında bir *yöneten* ve bir *yönetilenden* oluşan bir isim grubu böylece bir *katılan* (aktant) olarak cümlenin *yüzey yapısında* (surface structure) yer alabilir. Johanson Türkçe hâl sisteminin (dil ilişkileri bakımından) dikkat çekici şekilde sağlam kalmasına karşın, hâl kategorileri arasında, ilgi halinin en zayıf, yani yabancı etkilerden en fazla etkilenen hâl olduğunu bildirir ve bu durumu ilgi hâlinin fiil ile ilişkili olmayıp isim birliklerinde görev almasına bağlar (Johanson 2002: 101). Bilindiği gibi ilgi hâli işaretleyicileri Türkçedeki *belirlilik kategorisinin* öğelerinden biridir. Özellikle belirtili tamlamalardaki *belirtme işlevine* işaret eden Aksan, bu ekin iki isim arasındaki ilişkiyi gösterdiğini Türkçede bu durumu dile getiren *-in* son ekinin, belirtili tamlama kurarak doğrudan adın gösterdiği nesneyi kesinlikle belli etmeye yaradığını bildirir (1995: 254).

(2) Salar Türkçesinde İlgi İşaretleyicisinin Temsili ve İşlevleri

Salar Türkçesinde ilgi işaretleyicisinin kişilere göre görünüm varyantları yoktur, başka bir deyişle paradigmatik bir yapıya sahip değildir. Salar Türkçesinde, ilgi grubunda sahip olanın ya da olunanın kişi ve sayı özelliği, ilgi işaretinden değil işaretleyiciyi taşıyan leksikal parçadan çıkarılır, bu lehçede ilgi işaretleyicisi herhangi bir kural olmaksızın çeşitli görünümelerde temsil edilir:

Salar Türkçesindeki [-nigi / -nigä] şekilli ilgi işaretleyicisi, ilgi ve aitlik ekinin kaynaşmasından oluşmuştur; *-nigi* < *-ning+ki*. Salar Türkçesi bu özelliği ile Özbek Türkçesi ve Kuzeybatı Türk lehçeleri ile ortaklık gösterir, Özbek Türkçesinde ilgi hâli eki [-ning] şeklindedir, bu işaretleyici aitlik ekini alıp zamir oluşturduğunda ekin /ng/ unsuru düşer:

özb: hämmäning üyi → hämä[ning] + ki > hämmäniki ‘hepsininki’

sizning tayingiz → *siz[ning]* + *ki* > *sizniki* ‘sizinki’ (Coşkun 2000: 75)

Salar Türkçesindeki bu tip ilgi kurulumu günümüzde Özbek Türkçesi yanında Kuzeybatı Türk lehçelerinde de *ilgi zamiri* olarak kullanılmaktadır. Tatar, Kazak ve Kırgız lehçeleri gramerlerinde [-kı/-ki] morfeminin ilgi hâli eki almış gövdelerde kalıplaşan şekli, tek aitlik eki olarak kaydedilmiştir:

tat. [-nıkı/-néké]
kzk. [-nıkı/-niki/ -dıkı/-diki]
krğ. [-nıkı/-niki/ -dıkı/-diki/nuku/-nükü/duku/-dükü]

Tablo-1: Tatar, Kazak ve Kırgız lehçelerinde İlgi Zamiri İşaretleyicileri, Öner 1998: 116

Salar Türkçesindeki bu duruma eş bir kurulumu Gunnar Jarring* Kaşgar (Kaşgar’a bağlı Taşmalık¹ köyüne ait malzemede) ve Hoten diyalektlerinde tespit etmiştir, bu bölgelerde -ki’ler ilgi ekinden sonra gelerek bu eki kuvvetlendirmekte (tekit etmekte) ve ilgiden sonraki bazı -ki’ler de (isimden yapılmış isimler gibi) teşkil (yapım) ekleri olarak kullanılmaktadır; *bu padişahın şehzadesinin alacağı kızı ben aldım.*; (Taşmalık 1-84) *şu pa:taşanıñki hatunu şu padişahın hatunu.* (Çağatay 1972: 119). Bunun yanında Jarring Uygurcanın Guma diyalektinde de bu kurulumu rastlamıştır, onun ifadesiyle, genitif bu lehçede genellikle *taşlaşmaya* (Çağatay’ın ifadesiyle tahaccür etmeye) doğru giden bir ek durumundadır. *onıñki anası* ‘onun anası’. genitiften sonra da bir *-ki* aidiyet ekine ihtiyaç olması bunu göstermektedir; *sehiniñki ayağıne* ‘Sehi’nin ayağına’. Jarring bu biçimdeki *gen. + -ki* birleşmelerini diğer Türk lehçelerinde de mesela Proben IV -(Tura) 109-14 *minıñki yinggäm*, 123-28 *minıñki vädä*; aynı şekli Ramsted* (1923

¹ Taşmalık, Kaşgar yakınlarında bir köydür (Çağatay 1972: 119).

Salar Türkçesinde İlgî İşaretleyicisinin Görünüm ve İşlevleri

:91) Altay dillerinde de tespit etmiştir Mançu *-ngge*, *-ningge*, Türk *-ningki*. (Çağatay 1972: 128).

Salar Türkçesi, ilgi çekimindeki görünümü ile Uygur Türkçesi diyalektleri ile paralellik göstermektedir. Salar Türkçesindeki ilgi kurulumu, Harezmi ve Kıpçak özelliklerinin Salar Türkçesindeki tipik temsilcilerindenidir. Salar Türkçesinde ilgi öbekleri aşağıdaki şekillerde kurulur:

(i) AD2 *[-nigi,-nige]* + AD1 + [(İY1/2/3)]

[kişic'uh[nige] öy[ina]

kişic'uh + İLG + öy + İY3 + ...

salarnigi oyulı (te/59/mın) 'Salarların oğlu'

sunigi perkec'e (te/59/mın) suyun bereketi'

pesernigi miyokuanım (te/60/mın) 'bizim rahibemiz'

Pir kişinige kö:legini uyramiş. (te/59/mın) 'Bir kişinin ineğini çalmış.'

Senigi o:η sanzını sundure ehmeħ ye[ye] kurlanı ocıra. (te/éy/38e) 'Senin oğlun tabağı kırıp ekmeği yiyip kıvrılıp oturmuş.'

Etisını tağ kelse, inci o: işkısu vamiş. Va:rc'eler kişic'uhnige öyina paşlaç pa:miş. (te/éy/37) 'Sonra güneş doğunca oğlanla ikisi (onlar) gitmişler. Yürüyüp adamın evine birlikte gitmişler.'

(ii) AD2 *[-ni]* + AD1 *[-(İY1/2/3)]*

Ehmeħ verse, izını o:sına ay un ehmeħc'uh ve:imeş. (te/éy/38) Ekmek verdiğinde kendi oğluna ak un ekmeği verirmiş.

izı[nı] o:[sına]

izı + İLG + o: + İY3 ...

meni husayım (te/60/mın) 'benim karnım'

İnji pu ır kicuh ana[ni] oy[ına] her kuni pa:miş. (te/mın/60) 'Sonra bu adam kızın evine her gün gitmiş.'

(iii) AD2 *[-iη]* + AD1 *[-(İY1/2/3)]*

İnci oyuluğ kiinu toyric'a:na: yrılamış.(te/23/han) 'Sonra oğlanın karısı (sebzeleri) doğrarken ağlamış.'

(iv) AD2 + [ø] + AD1 + [ø]

Süd[ø] gaymah[ø] ‘süt kaymağı’ (ss: 62b)

(v) AD2 + [ø] + AD1 + [(İY1/2/3)]

kakası[ø] yanına (te/3/uci) ‘ağabeyin yanına’

goy[ø] bagrâ (ss: 27a) ‘koyun ciğeri’

Her iyelik eki taşıyıcısı muhakkak bir isim öbeğinin başıdır, yönetenidir ve bu baş, tamlama ile ifade edilmek istenen şeyin merkezidir.

[*bärmah* + *ornä*] (ss:24b) ‘parmak izi’

yönetilen İSbaşı

İlgi eki, iki isim arasında geçici bağlantılar kurabilir, bu durumda genellikle tam görünümlü bir ilgi grubu oluşturulur. Johanson da tamlayan ekini Türkçedeki belirlilik işaretleyicilerinden biri olarak gösterir (Johanson 1977: 1176). Tahsin Banguoğlu da ilgi hâli için ‘kimin hali’ terimini kullanarak bu hâl işaretleyicisini adlarda belirtme işlevini yerine getiren belirticilerden biri olarak göstermiştir (1990: 324-326). Salar Türkçesinde de geçici anlam bağlantısına sahip ilgi grupları tam görünümlüdür:

Vu pegnigi ko:sına kilc'eler...(te/39/ey) ‘Bu beyin kapısına gelip...’

Yoh kişinige inige puzola:miş. (te/43/ey) ‘Fakir adamın ineği buzağılamış.’

Pa:s va:rep huanşan̄ni:ge ana:sine: tamnap akimiş. (te/52/ulla)
Pars gidip imparatorun kızını yakalayıp getirmiş.’

Salar Türkçesinde ilgi grubu kalıplaşmış, genel, belirsiz bir ad oluşturmuş ise ilgi eki kullanılmaz. Şöyle ki iki isim arasında semantik bağ kuvvetlendikçe üst yapıda işaretler sıfırlanır:

goz ahası (ss:92b) ‘göz akı’

goz garası (ss:92b) ‘göz merceği’

Kimi kalıplaşmış isimlerde iyelik eki de kullanılmaz, grubun ilgi grubu olduğu söz diziminden çıkarılır:

yaş bag (ss: 27a) ‘sebze bahçesi’

hay bag (ss: 27a) ‘ayakkabı bağı’

Salar Türkçesinde İlgi İşaretleyicisinin Görünüm ve İşlevleri

Tenişev *Salarsky Yazık*'ta (1963: 20) ilgi kurulumunu aşağıdaki şekilde göstermiştir:

minigi	ini(m)
sinigi	ini(η)
anigi	ini(si)
pisinigi	ini(m)
silinigi	ini(η)
vulanigi	ini(si)

Tablo-2: Tenişev'in İlgi Hâli Paradigması

Tenişev'in bildirdiğine göre bu tip ilgi kurulumu Oğuz grubu lehçelerindeki ilgi kurulumundan farklıdır. Bu tip kurulum Salar Türkçesi dışında Kumuk, Karaçay-Balkar Türkçeleri ve Özbek Türkçesinin *Namangan* ve *Harezmi* diyalektleri ile Uygur Türkçesinin Lobnor diyalektinde vardır (1963: 21). Ancak Lobnor diyalektinde bu tip bir ilgi ekine rastlanmamıştır.

Aşağıda aynı konuşur tarafından kurulan, aynı anlama gelen iki önermeden birinde ilgi kullanılmış, diğesinde kullanılmamıştır:

Yilännige oyına kirce. Pu avu: yilän övinda ompeş-on alci kun otirci (te/54/ulla). 'Yılanın evine girmiş. Bu oğlan yılanın evinde onbeş on altı gün kaldı.'

Çağatay Türkçesinde kullanılan [-ni] şekilli ilgi işaretinin örneklerini Salar Türkçesinde de görürüz, Afra:siya:b-nı oylı; 'Efrasiyabın oğlu' Yırlamaqing-nı sebebi 'senin ağlamanın sebebi' (Eckmann 2003: 119):

İnci törbet pir-ni işina Kozkur-oylanne kommiş, pir-ni işina agu karajini kommiş. (te/23/han) 'Sonra mezarlardan birinin içine Kozkur Oğlan'ı gömmüş, birinin içine Agu Karacı'yı gömmüş.'

Masembu quş-ne arkasına usalmış. (te/53/ulla) 'Masembu kuşun arkasına asılmış.'

Salar Türkçesinde özel isimler de ilgi kurulumunda yönetilen öge olabilir:

Ahman-nigi pe:şini Qaraman-ni peşina qoı peımiş. (te/59/mın) 'Akman'ın halkı Karaman'ın halkına iftira atmış.'

Tılınige oyına ye'miş. (te/21/altı) 'Tıl'ın evine ulaşmış.'

İki isim arasında semantik bağın gözetildiği durumlarda, ilgi işaretinin seçimliliği veya zorunluluğu tesadüfî değildir; bu ayrım konuşurca bilinçli olarak yapılır. Salarcada da bu bilinçli seçimin örneklerini görebiliriz:

Piseniği ayedde armud dal diot dip zelaci. (Yun: 47) ‘Bizim avluya beş kök armut fidanı diktim.’

Salar Türkçesinde de tamlayanı düşürülen isim tamlaması örneklerini görebiliriz:

[ø] eşigi h(a)samış. (te/51/ulla) ‘(onun) eşegi aksamış’

Pu par kişe yüciından [ø] öyinä kelmiş, keñina sormuş “Ana qa:le?” tep sorci. (te/50/ulla) ‘Bu zengin adam harmandan evine gelmiş, karısına sormuş “Kız nerede?” diye sormuş.

Salar Türkçesinde ilgi ekinin eksiltildiği kurulumlara da sıklıkla rastlanır:

Pir bar kişi-[ø] oyında işyitişmiş. (te/50/ulla) ‘(O) Zengin bir adamın evinde çalışmış.’

İşkısı-[ø] ta husayı toılmış. (te/55/ulla) ‘İkisinin de karnı doymuş.’

Salar Türkçesinde iyelik eksikli ilgi grupları oluşturulabilir; bu tür kurulumlar fiilin açtığı semantik boşlukları hâl işareti yüklemeksizin doldurur, buradaki iyelik eksikliğin kaynağı aslında hâl işaretleyicisinin konuşurca ilgili taşıyıcıya kodlanmamasından kaynaklanır. Bu tür kurulumlarda genellikle iyelik, hâl işaretleyicisi ve zamirsel /n/ üst yapıda görünmez:

Vu kişniği qoy-([ø-ø-ø]) kütpa.” (te/3/uci) ‘Bu adamın koyun(larını) güdüyormüş.’

Eti:gu c'üc'c'éler pegnige ya:n-([-ø]) (n)a apa:miş. (te/39/eyşe) Böyle yapınca (azizi) yakalayıp beyin yan(ına) götürmüşler.’

Pir güne par kişinige yücün[ø -ø -ø] tömiş. (te/51/ulla). ‘Bir gün (o) zengin adamın harman(ındakileri) öğütmüş.’

Nadir de olsa aşağıdaki şekilde Oğuz tipli ilgi görünümüne rastlanabilir:

İnci oyuñ kiñni toyrıc'a:na: yıylamış.(te/23/han) Sonra oğlanın karısı karısı (sebzeleri) doğrarken ağlamış.’

Salar Türkçesinde İlgî İşaretleyicisinin Görünüm ve İşlevleri

Dönüşlülük zamirleri, iyelik eki almış sözcüklerin sahibi konumunda iken üst yapıda gösterilmez:

Sen [ø] oyiŋa ye'ku sen maŋa ka'ç'a kel, piŋnen yetto? (te/4/uci)
'Sen (kendi) evine ulaşınca bana haber ver, ulaştın mı?'

Salar Türkçesinde zincirleme ilgi grupları oluşumu, işler durumdadır:

Pir acusur vume:ş. Aŋa keyni işki vu:me:ş. Acusı çirih teŋlapa. A:nigi a:zisinigi harsı acuden hele otos sıdır üçlemeş. (te/5/uci) 'Bir amca varmış. Onun iki karısı varmış. Dayı askerlere komutanlık edermiş. Onun ablasının kocası dayıdan otuz sıdır (para) borç almış.'

[[A:nigi a:zisi]-nigi har-sı]

[AD2 + AD1] + [AD1]

AD2 + AD1

Mi gagamnigi avosine yemen kiş ulderci. (Yun: 103) 'Benim agabeyimin oğlunu kötü bir adam öldürdü.'

Yişaŋ aniyi anasininiyi agerehine vah volci. (Yun: 94) 'Doktor onun kızının hastalığını tedavi etti.'

Özellikle teklik kişi zamirleriyle ilgi grubu kurulumu işler durumdadır:

Minigi a:pım qala varcı?-demeş. (te/5/uci) 'Benim babam nereye gitti.'

Sinigi yahşi yiri Tuhulu ya:na var! Vu kişnigi qoy kütpa. (te/3/uci)
'Senin iyi arkadaşın (olan) Tuhulu'nun yanına git! O birinin koyunlarını güdüyor.'

Salar Türkçesinde ters kurulumlu ilgi grubu örneklerine de rastlanabilir:

Pu avu tüvinigi kurugundän pirne çallamiş. Kurgune yere kömmiş, üzindän işki ucına kurgune c'uc'ıp oturmuş. (te/50/ulla) 'Bu oğlan develerden birinin kuyruğunu kesmiş. Kuyruğu yere gömmüş, üstün kuyruğun iki ucundan tutup oturmuş.'

işki uc-[i]na kurgu[ne]

AD1 AD2

Pir yän yuzuñı nege yü yohtır. (te/21/han) ‘Yüzünün bir yanını niçin yıkamıyorsun?’

Salar Türkçesinde özellikle zamirlerin tamlayan olduğu varlık cümlelerinde Moğolcanın etkisi ile (Hahn 1998: 379) ilgi hali yerini yönelme haline bırakır, yöneten konumundaki AD1 de uyumdan çıkar ve ilgili iyelik eki ile işaretlenmez. Johanson’a göre ilgi kurulumu iyeliği gösteren cümlelerde kullanılır. Türkçede - bu tür cümleler - { [(sahip olan+ ilgi) sahip olunan + iyelik] + var }² yapıları ile kurulur ttü: {[ø] param var} (Johanson 2002: 29)

Salar Türkçesinde bu işlev, işler durumdadır, ancak kurulumu tamamen farklı bir şekilde gerçekleşir, bu tür cümlelerde ilgi eki yerini yönelme ekine burakır, iyelikli olması gereken öge ise yalın hâdedir:

Pir bo:sır vurmiş. Aña Agu karaji di[c'a:na:] anu[r] vurmiş. (te/han/23) ‘Bir yaşlı baba varmış. Onun Agu Karaci diye bir kızı varmış.’

añ[a] + ... anur [vur]miş

añ - [YÖN] anur + vur- GEÇdol

Men saña vuliŷ-yu! (te/33/han) ‘Ben senin olayım ey!’

Olega bala var o? (spp: 11344) ‘Onların çocuğu varmı?’

Olega bala buri vara (spp: 11345) ‘Onların bir çocuğu var.’

İlgi grubu şeklindeki ad, diğer adlar gibi cümlede tüm görevleri yüklenebilir:

Özne (Birinci Katılan) Konumu:

U losaniyi gulahä cateh a. (Yun:94) O katırın kulağı büyük(tür).

ÖZN

YÜKis

Yüklem Konumu:

U gebär diyen kiş mi inim dâr. (Yun: 95) ‘O gelmekte olan kişi benim küçük erkek kardeşimdir.’

u gebär diyen kiş mi inim dâr.

ÖZN

YÜK

² 24. *Predications indicating possession* are formed using constructions of the type: [possessor + genitive +] possessed item + possessive suffix + ‘exist’, e.g. Turkish para-m var ‘I have money’ (‘money-my exists’) (Johanson 2002: 29/24)

Salar Türkçesinde İlgi İşaretleyicisinin Görünüm ve İşlevleri

Bu begärähäm miniyi dâr.(Yun: 100) ‘Bu elbisem benimdir.’

Sorsa, o:c’uh “İzini~~g~~eter!”-temiş. (te/45/eyşe) ‘Sorduğunda, oğlan “(kesinlikle) benim” demiş.’

Pa:yu peg yanşagan şî “o:c’uhnigar!” (te/45/eyşe) ‘Bu bey söylemiş “(bu şey kesinlikle) oğlanın!’

Çezi kemorcuhnigi a? ‘Araba kiminmiş acaba?’ (ss: 95b)

Tamamlayıcı (tümleç) Konumu:

Men yi dosgan armud balasinä cagaci. (Yun:) ‘Ben yediğim armudun çekirdeğini attım.’

Daş cuyında modulu var-a. ‘Taşın altında böcek varmış.’ (ss: 35a)

Aşağıdaki cümlede ilgi ve iyelik eki arasında bir uyumsuzluk gözlenmektedir, bunun nedeni Salar Türkçesinde çokluk hâldeki iyelik işaretleyicilerinin artık kullanımdan düşmüş olmasıdır:

Pesernigi miyakuanimne kem ultirci, ultermiş. (te/60/min) ‘Bizim rahibemizi kim öldürdü, öldürmüş.’

[peser-nigi miyakuan-im]

peser-İLG+miyakuan-İYE1

SONUÇ

(i) Bir isim ögesine eklenen hâl ekinin türünü isim değil, ismin bağlı olduğu yüklemsel öge (sentaktik baş), ekin fonolojik varyantını ise isim ögesi (istem taşıyıcısı) belirler.

(ii) İlgi işaretleyicisi ise diğer hâl işaretleyicilerine göre özel bir konuma sahiptir. İlgi işaretleyicileri öncelikle biri diğerine ait ya da biri diğerini tamamlayan bir isim grubu oluşturur. Kurulan bu isim grubu yalnız durumda ya da hâl eklerini alarak bir istem taşıyıcısı olur ve diğer hâl taşıyıcıları gibi bir yüklemsel ögenin açtığı semantik boşluğu doldurabilir.

(iii) Salar Türkçesinde ilgi işaretleyicisinin kişilere göre görünüm varyantları yoktur, başka bir deyişle paradigmatik bir yapıya sahip değildir.

(iv) Bugün Salar Türkçesinde, ilgi grubunda sahip olanın ya da olunanın kişi ve sayı özelliği (uyum), ilgi işaretinden değil işaretleyiciyi taşıyan leksikal (isim ya da kişi zamiri) parçadan anlaşılır.

(iv) Salar Türkçesindeki en yaygın ilgi işaretleyicisi [-nigi / -nigä] şeklindedir, bu yapı ilgi ve aitlik ekinin kaynaşmasından oluşmuştur; *-nigi* < *-ning+ki*. Salar Türkçesi bu özelliği ile Özbek Türkçesi ve Kuzeybatı Türk lehçeleri ile ortaklık gösterir.

(v) Salar Türkçesinde ilgi hali işaretleyicisi (ya da ilgi kurulumu), özellikle zamirlerin tamlayan olduğu *varlık cümlelerinde* Moğolcanın etkisi ile yerini yönelme haline bırakır, bu durumda *yöneten* konumundaki AD1 de uyumdan çıkar ve ilgili iyelik eki ile işaretlenmez.

Eser Adları Kısaltmaları:

Yun : Ana Çizgileriyle Salarca, *Sala-yu jian zhi* (Lin Lian Yun 1985)
spp : *Sino Platonic Papers* (Ma Quanlin, Ma, Wanxiang & Ma Zhicheng 1993)
ss : Salarca-Çince/Çince-Salarca Sözlük, (Lin Lian Yun, 1992)
te : = *Salarsky Teksti* (Tenişev E.R. 1964)

Yer Adları Kısaltmaları:

Uci : ucirem köyü / **altı**: altıyuli köyü / **han**: hanbah köyü / **kom**: kompa köyü / hazagaç köyü / **éy**: éyşe ahvar köyü / **hoca**: hoca köyü / **ulla**: ullağıl köyü / **mın**: mınta köyü
Taş : taşkul köyü

Linguistik İşaretler ve Kısaltmalar:

AD1 : İlgi kurulumunda yöneten öge
AD2 : İlgi kurulumunda yöneten öge
GEÇdol : dolaylı geçmiş zaman
İLG : İlgi işaretleyicisi
İSbaşı : Yöneten konumundaki isim
İY : iyelik işaretleyicisi
ÖZN : özne
YÖN : Yönelme hâli işaretleyicisi
YÜK : yüklem
YÜKis : isim yüklem
Ø : sıfır morfem
[] : morfem aralığı

KAYNAKLAR:

Aksan, Doğan (1995) *Her Yönü ile Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK:439, Ankara
Banguoğlu, Tahsin (1990) *Türkçenin Grameri* Ankara, TDK:528
Coşkun, Volkan (2000) *Özbek Türkçesi Grameri*, Ankara, TDK: 752

Salar Türkçesinde İlgili İşaretleyicisinin Görünüm ve İşlevleri

- Çağatay, Saadet (1972) *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler* TDK: 279, Ankara
- Eckmann, Janos (2003) *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* TDK: 635 (Yayıma Hazırlayan: Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya), Ankara
- Hahn F. Reinhard (1988) 'Notes on the Origin and Development of the Salar Language', *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* Tomus XLII (2-3), 235-275, Budapest
- (1998) 'Yellow Uygur and Salar' *The Turkic Languages* s: 397-402, Edited by Lars Johanson and Éva Ágnes CSATÓ, London and New York
- Johanson Lars (1977) Bestimmtheit und Mitteilungsperspektive im türkischen Satz. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. Suppl III: 2. 1186-1203
- (1998) 'The Structure of Turkic' *The Turkic Languages*, s: 30-66, London and Newyork (2002) *Structural Factors in Turkic Language Contacts*, Curzon Press
- Ma Quanlin, Ma, Wanxiang & Ma Zhicheng (1993) 'Salar Language Materials', *Sino-Platonic Papers*, no:43
- Öner, Mustafa (1998) *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri) TDK:703, Ankara
- Tenişev, E.R. (1963) *Salarskiy Yazık*, Yazıki zarubecnogo Vostoka i Afriki, Moskva
- (1964) *Salarskie Teksti*, Moskova
- (1970) 'Zametki a Salarskoy Leksike' *Voprosı Türkologiy* s:165-171
- Uzun, Nadir Engin (2000) *Anaçizgileriyle Evrensel Dilbilgisi ve Türkçe*, Multilingual, İstanbul.
- (2004) *Dilbilgisinin Temel Kavramları*, İstanbul, *Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi*:9, İstanbul
- Yun, Lin Lian (1985) *Sala-yu jian zhi* (Ana Çizgileriyle Salarca) Pekin
- (1992) *Sa-la-han Han-sa-la Zi-hui*, Si-cuan Ming-zu chu-ben-shu, Cheng-du. (Salarca-Çince/Çince-Salarca Sözlük)